

Ο αρχιτέκτονας εν διαλύσει

Κώστας Μανωλίδης - 02/08/2021

Στη μνήμη του Γιώργου Τριανταφυλλίδη (1954-2017)

Κώστας Μανωλίδης, Καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Πριν από αρκετά χρόνια, ο Νικηφόρος Βρεττάκος είχε δηλώσει ότι «το έργο των ποιητών είναι προϊόν εκρήξεως του ιερού εσωτερικού ανθρώπινου χώρου.» Αυτό ισχύει σε κάποιες περιπτώσεις και για το έργο του αρχιτέκτονα. Αν υπάρχει ο ιδεατός τύπος τού βαθιά συνειδητοποιημένου αρχιτέκτονα, αυτός δεν μπορεί κατά τη γνώμη μου να μην έχει και μια τραγική πλευρά, δεν μπορεί να μην δοκιμάζεται από μια εσωτερική έκρηξη ή έστω ρήξη. Για αυτήν τη συνθήκη θέλω να μιλήσω, έχοντας σαν ιδανικό παράδειγμα τον Γιώργο Τριανταφυλλίδη. Κι ας μου συγχωρέσουν, όσοι τον γνώριζαν καλύτερα, κάποιες ίσως αβάσιμες ερμηνείες μου.

Με τον Τριανταφυλλίδη γνωριστήκαμε το 1999 όταν πρωτοήρθαμε στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Βόλου. Η συναδελφική σχέση δεν άργησε να εξελιχτεί σε φιλία. Ήταν άλλωστε άνθρωπος ανοιχτόκαρδος και δοτικός. Όμως, εκ των πραγμάτων, η διαφορά ηλικίας και πείρας έκανε τη σχέση μας ετεροβαρή. Κατά βάθος ένιωθα την επαφή μαζί του ως ένα είδος μαθητείας. Χωρίς να το επιβάλει, ο Τριανταφυλλίδης ασκούσε πάνω μου το σέβας ενός μέντορα.

Ο ίδιος βέβαια δεν χρησιμοποίησε ποτέ το αρχιτεκτονικό του εκτόπισμα σαν εργαλείο χειραγώγησης. Δεν επιδίωξε να υποβάλει στους νεότερους του κάποια συγκεκριμένη προσέγγιση ή να προσηλυτίσει σε ένα ορισμένο σχεδιαστικό δόγμα. Προφανώς αυτό δεν οφειλόταν σε κάποια ολιγοπιστία προς το έργο του. Οφειλόταν στην επίγνωσή του ότι η αρχιτεκτονική δεν γίνεται με συνταγές, με εντολές και με στενές περιχαρακώσεις.

Για να μιλήσουμε για τον αρχιτέκτονα Τριανταφυλλίδη, πρέπει πρώτα απ' όλα να σημειώσουμε την εκπληκτική συνθετική νοημοσύνη του. Η απόλυτη αίσθηση ορθογραφίας και πλαστικότητας που επιδείκνυε στην αρχιτεκτονική γραφή του, είναι ένδειξη αυτού του χαρίσματος. Χάρισμα το οποίο υποστηριζόταν από την εξαντλητική επεξεργασία των θεμάτων του. Τα κτίριά του διαθέτουν την υποστασιακή ένταση που μόνο η ευλαβική δουλειά και η υψηλή απόσταση της σύνθεσης μπορούν να προσφέρουν. Με αυτά τα εφόδια ο Τριανταφυλλίδης κατάφερε να ζυγίζει και να ιεραρχεί τα ζωτικά στοιχεία του αρχιτεκτονήματος αποτινάσσοντας κάθε περιττό θόρυβο, κάθε τι που θα νόθευε την ευγένεια και θα απειλούσε τη συνοχή του αποτελέσματος. Κι ακόμα, μέσα στην ισορροπία και ακρίβεια των προτάσεών του, κατάφερε και κάτι πιο σπάνιο: να συγκεφαλαιώσει απόηχους χώρων και διαχρονικά αρχιτεκτονικά κοιτάσματα, απλουστευμένα στις πιο ουσιώδεις διατυπώσεις τους.

Χωρίς να πρεσβεύει μια στυλιστικά οριοθετημένη προσέγγιση, ο Τριανταφυλλίδης βρισκόταν πιο κοντά σε έναν μεσογειακό ρασιοναλισμό όπως τον διατύπωσε υποδειγματικά στην Ιταλία ο Giuseppe Terragni, ή αργότερα εδώ ο Πάνος Κουλέρμος. Έναν ρασιοναλισμό όμως όχι αδιάλλακτο, αλλά ικανό να ενσωματώνει επιρροές κι εκφραστικότητες πολλών ειδών. Κατά κανόνα, οι στιβαρές γεωμετρικές φόρμες του Τριανταφυλλίδη στα μεγάλα κτίρια συγκροτούνται μέσα κι έξω από τον διασκελισμό επαναλαμβανόμενων στοιχείων, ενώ στα μικρότερα κτίρια συχνά υιοθετούν πιο ελεύθερη, ασύμμετρη στοίχιση τοίχων και ανοιγμάτων.

Θυμάμαι, όταν για χρόνια πηγαινοερχόμουνα Θεσσαλονίκη-Βόλο, σε κάθε επιστροφή μου, στη δυτική είσοδο της πόλης, δεν χόρταινα να παρατηρώ το επιβλητικό κτίριο γραφείων που είχε σχεδιάσει απέναντι από το ΦΙΕ. Η λιτή, διαγεύστατη και ακονισμένη μορφή αυτού του κτιρίου, με την απaráμιλλη διάταξη των ανοιγμάτων, ήταν κάτι πρωτόγνωρο στο εκτός κέντρου αστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης. Ο ίδιος ο αρχιτέκτονας περιέγραψε πως στη μορφή του συγκεράζονται μνήμες βυζαντινών και βιομηχανικών κτισμάτων, αλλά και προσωπικές αναγνώσεις του Louis H. Sullivan και της σοβιετικής πρωτοπορίας του μεσοπολέμου.

Σιγά-σιγά καταλάβαινα ότι η προσπάθεια του Τριανταφυλλίδη δεν ήταν απλώς να φιλοτεχνεί καλοκοιμισμένα κτίρια, υψηλής ακρίβειας και λεπτών ισορροπιών. Κοντά του ένιωθα συνεχώς τους τριγμούς ενός διαρκούς αγώνα. Παρά την εμπειρία του και τις επιτυχίες του, η αρχιτεκτονική παρέμενε για αυτόν ένα ερώτημα με το οποίο δεν θα ξεμπέρδευε ποτέ. Το πρόβλημα της μορφής για τον Τριανταφυλλίδη ήταν και πρόβλημα ουσίας. Και σε ένα τέτοιο πρόβλημα δεν χωρούσαν υπεκφυγές και ανακολουθίες. Ήθελε πάντα να βρει την ουσιώδη αιτία ύπαρξης του θέματος που σχεδίαζε, το *raison d' être*, όπως αρεσκόταν να την αποκαλεί. Κι αυτόν τον λόγο γύρευε να τον εντοιχίσει σε αρχιτεκτονικό σχήμα.

Βέβαια, ο Τριανταφυλλίδης ήταν ενήμερος για το τι συμβαίνει στην αρχιτεκτονική διεθνώς και δεν φοβόταν να εμπλουτίζει το ύφος του και να εξελίσσει τη γραφή του. Γνώριζε όμως πως η σχεδιαστική ευχέρεια και η θεωρητική πολυπραγμοσύνη δεν αρκούν. Μπορούν εύκολα να παρασύρουν σε μια αρχιτεκτονική χωρίς κραδασμό, σε μια αρχιτεκτονική ποιητικά νεκρή. «Αρχιτεκτονική χωρίς αίμα.» Έτσι χαρακτήριζε συχνά κάποια δημοφιλή παραδείγματα της σύγχρονης πρωτοπορίας. Ήξερε να διακρίνει τις παγίδες του εκβιασμένου επιστημονισμού, και της αφυδάτωσης εντέλει της αρχιτεκτονικής από την αναστοχαστική και ποιητική της διάσταση. Ειδικά μεμφόταν το προτεσταντικό υπόβαθρο, που θεωρούσε ότι καθορίζει μια εργαλειακή λογική της αρχιτεκτονικής, η οποία λανθάνει ακόμα και στις πιο πληθωρικές και εικονοκλαστικές σύγχρονες αναζητήσεις της.

Αυτό δεν σημαίνει ότι αδιαφορούσε για την τεχνική των έργων και κυρίως για τη λογική εξέταση όλων των παραμέτρων που πρέπει να συνεκτιμηθούν στη σχεδιαστική πορεία. Όπως είχε γράψει, η αρχιτεκτονική του «θα μπορούσε να αναγνωρισθεί ως η αναζήτηση κάποιας “λογικότητας”, ενός τρόπου δηλαδή με τον οποίο ο κτιστός χώρος αποκτά μορφή.» Ο τρόπος αυτός δεν ήταν παρά η έλλογη και σύνθετα σταθμισμένη θεμελίωση κάθε αρχιτεκτονικής επιλογής. Επιζητούσε επίμονα τον εσωτερικό ειρμό που συνέχει και ενορχηστρώνει τα

συνθετικά μέρη. Δεν τον ένοιαζε τόσο το εντυπωσιακό αποτέλεσμα όσο το να φτάσει στα έσχατα όριά της τη ρύθμιση και συνήχηση των τμημάτων της μορφής.

Κι από την άλλη, ήταν φανερό ότι ο Τριανταφυλλίδης ασφυκτιούσε στον άκαμπο χώρο του ορθού λόγου. Αν όχι από την αρχή, σίγουρα στην εποχή της ωριμότητάς του. Τον απωθούσε ο ίλιγγος της παντοδυναμίας που βρίσκεται στη ρίζα της θετικιστικής σκέψης και στις μεσσιανικές υποσχέσεις της προόδου. Ένωθε πως η αρχιτεκτονική δεν μπορεί να πειθαρχεί μόνο σε επιστημονικές αφαιρέσεις, δεν μπορεί να εξαντληθεί σε άσαρκες εγκεφαλικές συλλήψεις. Η νόηση δεν μπορεί χωρίς την αίσθηση. Χρειάζεται τον υπόγειο κυματισμό του θυμικού. Οι επινοήσεις του σχεδιαστήριου εξυψώνονται μόνο όταν έρχονται να λογαριαστούν με τις αγωνίες και τους κλυδωνισμούς της ανθρώπινης ύπαρξης. Έτσι, η αρχιτεκτονική στόχευση του Τριανταφυλλίδη ήταν ριζικά αμφίθυμη. Αξίωνε τη «λογικότητα», την ενάργεια και ορθογραφία της συγκρότησης, ενώ παράλληλα λαχταρούσε να ανασάνει έξω από τα σκληρά όρια κάθε κανονιστικής τάξης και μορφικής ευπρέπειας.

Τα τελευταία χρόνια, πίσω από το χαμόγελο και την αταραξία του, δεν ήταν δύσκολο να διακρίνεις τον εσωτερικό του αναβρασμό. Σα να τον διαιρούσαν κάποιες αντιθέσεις, κάποιες αντιμαχόμενες τάσεις. Για παράδειγμα, από τη μια οι καταναγκασμοί και η αποστασιοποίηση της σχεδίασης, κι από την άλλη η ανάγκη για την εκ σπλάχνων συνομιλία με την ίδια τη ζωή. Από τη μια η πρόσδεση στη λόγια παράδοση του μοντερνισμού, κι από την άλλη η μαγική ανταύγεια της εγχώριας λαϊκής αρχιτεκτονικής. Κι ακόμα, από τη μια η επιθυμία του να μοιραστεί την κατασταλαγμένη γνώση του κι από την άλλη η άρνησή του να αναλωθεί στις μεθοδεύσεις της αυτοπροβολής και της αναγνώρισης.

Θα μου πείτε, ποιος δεν δοκιμάζεται από παρόμοιους διχασμούς και αμφιθυμίες. Όμως στον Τριανταφυλλίδη τέτοιες πνευματικές ταλαντεύσεις έπαιρναν τον χαρακτήρα μιας υπαρκτικής ρηγμάτωσης. Γιατί βίωνε ταυτόχρονα μια σφοδρή ανάγκη υπέρβασης του εαυτού. Κατά παράδοξο τρόπο, η αρχιτεκτονική του εργασία συμβάδιζε με μια εξελισσόμενη διαδικασία εσωτερικής αποικοδόμησης. Η αναπόφευκτη ματαιοδοξία του δημιουργού συγκρουόταν σταθερά με την αντίρροπη επιθυμία της συντριβής τού εγώ. Πού οφειλόταν όμως αυτή η διελκυστίδα;

Σίγουρα ήταν η ισχυρή θρησκευτική του πίστη που τον οδηγούσε στην καταστολή του ατομικισμού, και παράλληλα υπέσκαπτε την επικράτηση μέσα του των αναλυτικών εκλογικεύσεων. Το πρίσμα του ορθόδοξου αποφασισμού, αν και κάποτε παραμορφωτικό, επέτρεπε στον Τριανταφυλλίδη να αντιληφθεί καλύτερα από πολλούς τα αδιέξοδα και τις αναπηρίες του δυτικού ανθρώπου. Και κυρίως, η ένθετη στάση του ναρκοθετούσε λυτρωτικά αυτό το πλέγμα από φιλοδοξίες, αυταπάτες και επιστημονική υπεροψία, το οποίο ονομάζουμε καριέρα.

Όμως εκτιμώ ότι σημαντικό ρόλο έπαιξε και η ίδια η πεισματική τριβή του με τον σχεδιασμό. Η εμμονική προσήλωσή του στην ακεραιότητα της κάτοψης και στην εγκυρότητα των εκφραστικών συγκροτήσεων της μορφής, δεν μπορούσε παρά να είναι και μια αναμέτρηση με ένα διαφεύγον καθολικό νόημα. Μια τέτοια βυθοσκόπηση, στην οποία δεν έχουν όλοι οι αρχιτέκτονες την πολυτέλεια ή τις αντοχές να επιδοθούν, μπορεί να σε εξουθενώσει. Γιατί σε φέρνει αντιμέτωπο με τις βαθύτερες περιπλοκές του πολιτισμού. Με την καθυπόταξη του φυσικού και με τις σύνθετες διαστρωματώσεις της κυριαρχίας. Με τη δυσπρόσιτη επανασύνδεση του φθαρτού με το άφθαρτο, ή με την ακατόρθωτη εκπλήρωση της ύπαρξης. Κι επίσης σε φέρνει αντιμέτωπο με τους παφλασμούς της δικής σου εσωτερικής θάλασσας. Έτσι, ο αρχιτέκτονας που δίνεται με όλο του το είναι στον σχεδιασμό θα παρασυρθεί σε μια δίνη ματαιώσεων αλλά και ανταμοιβών. Θα παλινδρομεί ανάμεσα στις διαφυγές του μηδενισμού αλλά και στο αγαπητικό πλησίασμα του κόσμου. Μέσα στη φυγόκεντρη δυναμική αυτής της εμπλοκής, ο αρχιτέκτονας διαλύεται. Με ποια έννοια όμως διαλύεται;

Θα καταφύγω σε έναν συμπατριώτη του Τριανταφυλλίδη, στον Θεσσαλονικιό συγγραφέα και φαρμακοποιό Νίκο Γαβριήλ Πεντζίκη. Σε κάποιο σημείο του βιβλίου του "Ομιλήματα", διατυπώνει μια από τις πολλές παράδοξες συλλήψεις του. Προσπαθώντας να προσδιορίσει τον μετεωρισμό που βίωνε ανάμεσα στο «είμαι και δεν είμαι» ή στο «γράφω και σιωπώ», προτείνει την κατάσταση του υγρού διαλύματος ως μια μεταφορά της διττής και μαζί συνεκτικής ύπαρξης. Ορίζει τον εαυτό του ως «ευρισκόμενο εν διαλύσει» δηλαδή σαν ένα υγρό αραιωμένο εντός ενός διαλύτη. «Ακριβώς μάλιστα» γράφει, «η περί διαλύματος αντίληψη, όπου το ένα υπάρχει ως δύο, με παρώθησε να εκφραστώ με αρκετό πάθος και πείρα, κατά των κρυσταλλικών και αυστηρώς περιγραφόμενων μορφών».

Πράγματι, σε όλο του το έργο ο Πεντζίκης υποδηλώνει με διάφορους τρόπους την ενότητα και δυναμική σύνδεση των πάντων. Υπερασπίζεται μια διάχυση κι αλληλοπροβολή των υποκειμένων μέσα στο έμβιο κι ανόργανο περιβάλλον τους, η οποία έρχεται να αλλοιώσει την υλική βεβαιότητα των μορφών και να προβιβάσει σε σημασία τα ίχνη, τα συντρίμματα και τις κάθε είδους συρραφές. Η «εν διαλύσει» κατάσταση υποβάλλεται έτσι ως μια αραίωση του εαυτού μέσα στον διαλύτη των πραγμάτων, ως μια συνθήκη αυξημένης δεκτικότητας και διαπερατότητας από το μυστήριο του κόσμου.

Αν υιοθετήσουμε αυτήν τη υπόθεση, μπορούμε να δεχτούμε ότι ο αρχιτέκτονας είναι δυνατόν να βιώσει την κατάσταση αστάθειας και διχοτόμησής του ως μια δυνατότητα ενορατικής συνάντησης με το Είναι των πραγμάτων. «Ό,τι συνδέει τον άνθρωπο με τον αδελφό του και με τα πράγματα, είναι η μυθική προβολή του αντικειμένου μέσα στο υποκείμενο. Όραμα συνολικό απόλυτης πίστης που δεν γκρεμίζεται εύκολα από τη λογική ανάλυση», γράφει αλλού ο Πεντζίκης. Το όραμα αυτής της σύνδεσης αποτελεί ίσως την πιο ζωτική ρίζα κάθε αρχιτεκτονικού διαβήματος. Υπό αυτήν την έννοια, η διαδικασία μιας επίπονης εσωτερικής κατεδάφισης που συμβαδίζει κάποτε με τις δύσκολες αναμετρήσεις του σχεδιασμού, δεν είναι μια ανασταλτική συνθήκη. Δεν πρέπει να θεωρηθεί σαν μια διαταραχή που χρήζει θεραπείας. Αντίθετα, μπορεί να είναι μια ευκαιρία ρευστοποίησης του δημιουργικού Εγώ και αποστράγγισής του στις υπόγειες και απροσπέλαστες φλέβες της συλλογικής ζωής, την οποία ο αρχιτέκτονας παλεύει σε κάθε έργο του συμβολικά να ανασυγκροτήσει.

Τώρα αντιλαμβάνομαι ότι αυτήν τη διάλυση λαχταρούσε ο Τριανταφυλλίδης σαν λύτρωση και σαν ύστατο στάδιο της δημιουργικής του αρτίωσης. Κι ότι η ανησυχία του και η γλυκύτητά του, οι ξαφνικοί θυμοί και οι σιωπές του, συνδέονται με τις μεταπτώσεις αυτής της προσπάθειας. Δηλαδή με τον αγώνα του για κατάφαση στην εσωτερική του έκρηξη και για τον μεταβολισμό της σε μια βαθιά συνύφανσή του με τον κόσμο. Τον αγώνα του δηλαδή για να κερδίσει κάτι μεγαλύτερο από την σπουδαία αρχιτεκτονική του, να κερδίσει την αθωότητα του βλέμματος.

Πηγές

- Π. Δ. Μαστροδημήτρης (επιμ.) *Μνήμη του ποιητή Νικηφόρου Βρεττάκου (1912-1991)*, Δόμος, 1993
Γ. Τριανταφυλλίδης, *Η αρχιτεκτονική της «κλειστής» γεωμετρίας*, διάλεξη στο ΤΕΕ, Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, 27.11.2008
Γ. Τριανταφυλλίδης, «Επικαιρικά κοσμοείδωλα και αποφαιτική πρόσληψη της φύσης». Στο Κώστας Μανωλίδης και Θεοκλής Καναρέλης (επιμ.) *Η διεκδίκηση της υπαίθρου. Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα*, ΙΝΔΙΚΤΟΣ και Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2009
Ν.Γ. Πεντζίκης, *Ομιλήματα*, Εκδόσεις Ακρίτας, 1992
Ν.Γ. Πεντζίκης, *Συνοδεία*. Πεζογραφήματα 1936-1968, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, 1984

Το κείμενο παρουσιάστηκε στην ημερίδα "ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΑΚΕΡΑΙΗΣ ΜΟΡΦΗΣ", Βόλος 2018